

Натура ҳаракат ёки пластикасининг ўзгаришини идрок этишда, қайта жойлаштиришда юз беради. Баъзи элементларнинг ўзгарилиши бошқаларнинг бариси картина, расмнинг умумий ғоясига бўйсунди. Бу ерда умумийликнинг хусусийликда такрорланиши, тамойилида намоён бўлади.

Сабаб-оқибат алоқадорлик бир ҳодисанинг бошқасида юзага келиши сабабидан намоён бўлади. Масалан: ранг – тус муносабатлари ёруғлик манбаининг жойлашишига боғлиқ бўлади. Перспектив чексизлик муносабатлар кўриш нуктасининг танланиши билан боғлиқ бўлади.

Фигуранинг расмдаги анатомик таҳлили унинг маконда, ракурсда қандай жойлашганига боғлиқ бўлади. Тасвирланаётган ёки танланган сюжетга боғлиқ равишда масштаб, формат, ранг – тус кўриниши ва бошқалар аниқланади.

Тартибли тузилиш алоқадорлиги композициядаги ҳар бир элементнинг аҳамияти ва ролида кўринади. Бу алоқадорлик, биринчи навбатда, расм мазмуни билан боғлиқдир.

Ўқув машғулотида натюрмортни кўяр экан, ўқитувчи натюрмортдаги асосий характерли предметларни, бутун гуруҳни бирлаштириб турувчи яхлитликни кўрсатишга ҳаракат қилади. Предметлар шаклларининг конструкция таҳлилида асосий ва иккинчи даражали деталларни ажратиш мумкин. Хусусан, конструкция таҳлили учун «катта» шакл тушунчаси асосий, бош белги ҳисобланса, инсон характери ифодалиги учун асосий булолмайди, аксинча, шаклнинг жузъий белгилари бош мезон бўлади.

Кўриниш алоқадорлиги фаол шакллар унча фаол бўлмаганларни бўйсундиришида намоён бўлади. Фаол элементлар иш мазмунининг ёрқин ифода этилишига ёрдам беради. Масалан: портретдаги характерли кирралар фаол берилиши, ифода қилиниши лозим. Предметни тўғри чизикда тасвирлашда, фаол чизикларда тасвирлашда фаол чизиклар бу олд пландаги линиялар бўлиб, улар узокқа кетаётган чизикларга қараганда ёрқинроқ ва бир қанча йирикроқ тасвирланади. Олис пландаги йириклар предметга нисбатан фаол кўринмаслиги ва тасвирланиши

керак. Масалан, инсон юзида кўз ўзининг ифодалилиги ва маънодорлиги билан ажралиб туради. Кўпгина холларда талабалар асосий диққат эътиборни шунга қаратиб, ўнинг маънодорлигини бошқа тана аъзоларига нисбатан масофа узоклигини ҳисобга олмасдан ҳажмини катта қилиб чизибди. Демак, портрет чизигида кўзнинг маънодорлиги ифодаланмасдан қолади. Шу боис, у бошқа тола аъзоларига нисбатан катта кўриниб қолади [6].

Функциональ иш (вазифага бўйсундирилган) алоқадорликни тараққиёт, ривожланиш, ҳаракат ва вақтни ифодаловчи сифатида кўрсатиши мумкин. Аниқроғи, ҳаракатни мазмуний сюжетининг алоқадорлигида кўриш мумкин. Расмдаги нарса ва ҳодисалар ҳаракатсиз бўлганлиги сабабли бундай ҳаракат бевосита кўрсатилмайди. Шу боис расмдаги ҳаракатни, вақтини, ҳодисаларнинг контекстдаги ички моҳияти орқали аниқ ҳаракатнинг фазаси сифатида ифодалаш, тасвирлаш мумкин.

В.А.Фаворский расмда ҳаракатнинг вақтини тасвирлашнинг 4 та усулини кўрсатди. Булар:

1. Ҳар хил вақтни ва ҳар хил маконни бир қоғозда ифодалаш
2. Жисмоний ҳаракатни тасвирлаш
3. Бир тасвирда бир неча ҳар хил вақт бўлақларининг бирлашиши
4. Ҳар хил қоғозда ҳар хил вақтдаги ҳодисаларни тасвирлаш

Демак, расмда вақт ва ҳаракат восита кўринишида эмас, балки мазмуний алоқадорликни тасаввур этиш даражасида тасвирланади.

Кўринадики, таърифлар, тавсифланган алоқадорликларнинг типлари шартлидир. Чунки кўпгина алоқадорликлар расмдаги элементларнинг ўрни ва ролига боғлиқ турлича тушунилиши мумкин.

Одатда, биз расмни таҳлил қилар эканмиз, фақат бирлик, умумийликнинг қисмларда такрорланиши, ҳажм мутаносиблиги ҳақида гапирмасдан, балки бу муносабатларни биз функционал йўналишда: ранг – тус, пропорциональ, конструктив расмдаги роли билан боғлиқлигини кўрсатиш катта аҳамиятга эга [7].

Адабиётлар

1. Азимов Б. Натюрморт тузиш ва тасвирлаш методикаси. –Тошкент: «Ўқитувчи», 1984.
2. Булатов С. Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлигига оид атамалар изоҳли луғати. –Тошкент: «Мехнат», 1991.
3. Ералин К., Абдирасулов С. Художественно – профессиональная подготовка студентов средствами изобразительного искусства. -Казахстан- М.: «Прометей», 1991.
4. Инагамов А., Раджапов О., Абдирасулов С. Тасвирий санъатда бошланғич билим асослари -Тошкент: 1992.
5. Мекешев Б., Набиев М. Алемнинг жети керемети. Алматы:
6. Азимова Б. Расм чизишнинг ўргатиш методикаси. -Т.: 1976.
7. Қадирходжаев Мактабда бадий безаш ишлари. -Т.: «Ўқитувчи», 1991.

РЕЗЮМЕ

Муаллиф ўз мақоласида расм чизишнинг ўқитишда самарали усуллардан бири сифатида композицион яхлитликни аниқ мисоллар билан таҳлил қилган. Таҳлил жараёнида В.А.Фаворскийнинг келтирган усуллари таърифланади. Ваҳоланки, бадий тасвирда композицион яхлитлик тушунчаси катта аҳамиятга эга эканлиги тасдиқланади.

РЕЗЮМЕ

Автор статьи анализирует композиционную целостность как один из эффективных подходов в обучении рисованию. В процессе анализа описываются методы В.А.Фаворского. в результате подтверждается большое значение композиционной целостности в художественном описании.

SUMMARY

The author of the article analyzed the compositional integrity as one of the effective approaches in teaching drawing. There have been analyzed the methods of V.A.Favorskiy that proved a great importance of the compositional integrity in the artistic depicting process.

БАҲС-МУНОЗАРАНИНГ ЎҚУВЧИ КАМОЛОТИДА ТУТГАН ЎРНИ

Ш.А.Алланазарова - катта ўқитувчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Таянч сўзлар: баҳс-мунозара вазияти, ҳамкорлик, маънавий-ахлоқий меъёрлар, мунозара жараёни, ўқув мунозараси, мулоқот, диалог, ўқитувчи, ўқувчи.

Ключевые слова: спорно-дискуссионный процесс (дебат), взаимоотношение, духовно-моральные нормы, дискуссионный процесс, учебная дискуссия, общение, диалог, учитель, ученик.

Key words: debate, mutual relations, the norms of spirituality and morality, process of discussion, teaching discussion, communication, dialogue, teacher, learner.

Ўқитувчи ўқувчиларга ўқилган асар ҳақида баҳс-мунозарага киришишни таклиф қилганда у, биринчи

навбатда, ахборот алмашилиш, фикрлар айирбошлашни назарда тутади. Бундай фикр

алмашинишда ўқувчи шахсияти иштирок этмайди. Бунда ўқитувчи, бадий асарлар ва дарсликлардан олган фикрларини айирибошлаш имкониятига эга бўлади. Ўқувчилар муайян бир ҳолатни таъкидлар экан, биринчи навбатда, ўқитувчининг обрў-эътибори ёки асар муаллифининг нуқтаи назарига таянадилар.

Таълимнинг муайян босқичида баҳс-мунозарани ташкил этишнинг аниқ меъёрлари белгиланиши лозим. Баҳс-мунозара жараёнида ўқувчилар бир-бирларининг фикрлари билан келишадилар. Бундай келишув баҳс-мунозара доирасида ҳамкорликда фикр юритишни таъминлайди. Лекин бундай ҳамкорлик жараёнида мунозара мавзусининг асл моҳияти, мантики ва бу жараёнда туғилган қарама-қарши фикрлар тўлиқ баён этилмагн қолиши мумкин. Кузатишларимиз шуни кўрсатдики, ўқувчиларнинг ҳамжиҳатлиги, ҳамкорлиги баъзида фақатгина айрим мунозаралар давомида вужудга келар экан.

Ўқувчилар ҳамкорлигининг ижтимоий-педагогик жиҳатлари М.М.Бахтин томонидан асослаб берилган. Маълумки ўқувчиларни маданий меъёрларга амал қилишга ўргатиш нафақат суҳбатлар, балки баҳс-мунозаралар орқали ҳам амалга оширилади [1:45].

Мунозаранинг педагогик жиҳатлари субъектлараро мулоқотда намоён бўлади. Шунинг учун ҳам мунозара субъектлараро шаклланган ўқув-билув жараёнида амалга оширилади. Баҳс-мунозара жараёнида ўқувчиларнинг индивидуал фикрлари ва қадриятлари намоён бўлади. Таълим жараёнида бундай ўқув-билув вазиятлари ўз-ўзидан шаклланмайди. У, биринчи навбатда, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг кучларини мувофиқлаштириш натижасида вужудга келади. Ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро мулоқоти давомида баҳс-мунозарага чорловчи вазиятлар ҳосил бўлади. Бунда ўқитувчи ўқувчиларнинг ички ҳолатини яхши билиши, қизиқиш ва интилишларини ҳисобга олиши талаб этилади.

Ўқувчиларни баҳс-мунозара жараёнида тўғри қарор қабул қилишга ундаш учун ўқитувчининг ўзи муаммоларга тўғри ечим топа билиши лозим. Баҳс-мунозара жараёнини ташкил этиш дастури ўқитувчи томонидан шундай тузилиши керакки, бунда ўқувчиларни ечимларни излаб топиш, изланишлар кўламини аниқлаш ҳамда муаммонинг ечимини топишга ундаш учун қулай педагогик вазият вужудга келиши зарур. Бунинг учун ўзаро диалог, суҳбат асосида қурилган мунозара муҳим аҳамиятга эга. Ўқув мунозараси ўқувчиларга оламни яхлит идрок этиш, ундаги ҳаёт, илмий ҳақиқатларни билиш ва англаш имконини беради. Бунга ўқув мунозараси билан боғлиқ вазиятларнинг мунтазам такрорланиши асосида эришиш мумкин.

Баҳс-мунозараларини турли ўқув предметларини ўқитиш жараёнларида ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Кузатишларимиз натижасида кўпгина ўқувчилар ўзаро мулоқот жараёнида ўз хато ва камчиликларини кўра олмасликлари, хатти-ҳаракатларини танқидий баҳолай олмасликлари аниқланган бўлса, баҳс-мунозара жараёнида ўзларининг хатоларини аниқ кўра олишлари аён бўлди. Улар нотўғри, ишонарсиз натижалар муаммога тўғри ёндашилмаганлиги туфайли кўлга киритилганлигини аниқ ҳис этишлари учун ҳам баҳс-мунозара вазиятларини ташкил этиш лозим. Бу жараёнда улар ўзлари йўл қўйган хатоларни тузатишга ҳам муваффақ бўладилар. Шунингдек, муайян вазиятда тўғри ҳаракат қилиш лозимлигини англаб етадилар.

Баҳс-мунозара жараёнида ўқувчилар янги ижтимоий-педагогик вазиятга кирадилар. Бутун таълим жараёнини баҳс-мунозара тарзида ташкил

этиш мумкин эмас. Бунинг учун ўқитувчи ўқув дастуридан қулай мавзуларни ажратиб, танлаб олиши ёки қўшимча мавзуларни режалаштириши лозим. Баҳс-мунозара жараёнида ўқувчилар ташки олам билан фаол муносабатга киришадилар. Бу эса уларнинг ўзларини тўлақонли шахс сифатида ҳис этишларига қўмаклашади. Шунингдек, баҳс-мунозара давомида ўқувчилар фикрий ҳамжиҳатлик, фикрлар ва қадриятлар орқали ҳамкорлик ўрнатадилар, бир-бирларининг дунёқарашларига ижобий таъсир кўрсатадилар. Бу ҳолат ўқувчиларни маданий, маънавий-ахлоқий меъёрларни ўзлаштиришга ундайди. Ўқувчиларга маданий, маънавий-ахлоқий меъёрларни сингдириш масаласи сўнгги йилларда педагогиканинг устувор масалаларидан бирига айланмоқда. Маданият бойликлари шахсни ривожлантирувчи ва озиклантирувчи ҳодисадир.

Ўқувчи баҳс-мунозара вазиятларида ижодкор, фаол фикрловчи шахс сифатида миллий ҳамда умуминсоний маданият элементларини ўзлаштиради. Чунончи, шахслараро мулоқот маданияти, гуруҳдошларининг фикрини ҳурмат қилиш маданияти, ўзгалар фикрини қабул қилиш маданияти, ўз ҳаракатларини танқидий баҳолаш, тинглаш маданияти каби. Баҳс-мунозараси жараёнида субъект-субъект муносабатлари устувор аҳамият касб этади.

Маданият тушунчаси, биринчи навбатда, ўз таркибида инсониятнинг ишлаб чиқариш, ижтимоий ҳамда маънавий ютуқларини ифодалайди. Шунингдек, у ўз таркибида инсониятнинг юксак тараққиёти ва кўникмаларини мужассамлаштиради.

Кўриниб турибдики, маданият фаолият белгисидир. Шунинг учун ҳам баҳс-мунозара жараёнида ўқувчининг маданий фаолияти шакллантирилади. Баҳс-мунозара, биринчи навбатда, ўқувчиларда ўз фикрини баён қилиш ва ўзгалар фикрини англаш маданиятини таркиб топтиради. Шу билан бир қаторда, маданият жараёни фаолият бўлиб, унда муайян шахс маданияти намоён бўлади. Демак, баҳс-мунозара жараёнида ўқувчи фаолиятининг кирралари, унинг билимдонлик даражаси, кўникмалари, такомиллашуви ҳамда ўқитувчининг касбий маҳорати яққол акс этади.

Баҳс-мунозара ўқувчининг шахсий тараққиёти, унинг билиш фаолияти ҳамда ижтимоий ҳуқ-атвори бажараётган хатти-ҳаракатларида ифодаланишини таъминлайди. Бу жараёнда ўқувчиларнинг дастлабки фаолияти ўзаро мулоқотга киришишдир. Бундай фаолият ўқувчиларнинг ўзаро ахборот алмашинуви натижасида вужудга келади. Мулоқот жараёнида ўқувчилар орасида ахборотларни шунчаки бир-бирларига узатиш эмас, балки уларни фаол ўзлаштириш имконияти таъминланади. Бунинг учун ҳар бир ўқувчи ахборотнинг аҳамиятини англаб этиши лозим. Чунки ўқувчиларнинг ўзаро ахборот алмашинуви натижасида ягона фикр вужудга келади. Шунга кўра баҳс-мунозара жараёнида ўзаро мулоқотга киришишнинг аҳамияти фақат ахборот алмашишдан иборат эмас, балки муайян муаммони биргаликда муҳокама қилиб, унинг ечимини топишдадир. Шунинг учун ҳам мулоқот жараёнида ўқувчиларнинг ўзаро фикр алмашинуви ва билиш фаолияти намоён бўлади.

Баҳс-мунозара жараёнида ахборот алмашинувида кўзланадиган мақсад ўз шерикларига фикрий таъсир кўрсатишдан иборатдир. Гуруҳдошлардан бирининг фикри баъзан мулоқот жараёнида бошқаларга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Шу нуқтаи назардан ўзаро фикр алмашинуви мунозара жараёнининг асосий қуроли, воситасидир. Шу билан бир қаторда, мунозара жараёни ўқувчиларнинг ҳамкорликда фаолият кўрсатишига асосланган ҳолда

амалга оширилади. Бундай ҳамкорликдаги фаолият натижасида ўқувчилар ўзларининг билимлари, гоёлари билан ўртоқлашадилар. Бу шуни англадики, эришилган фикрий ҳамжиҳатлик янгидан-янги гоёларни ўртага ташлаш имконини беради.

Баҳс-мунозара жараёнида ўзаро фикр алмашилиши фаолияти асосан ўқувчилар томонидан амалга оширилади. Шунинг учун ҳам ўқувчилар мунозара жараёнида ўз синфдошлари ёки гуруҳдошларини диққат билан тинглашлари, уларнинг фикрлари ва чиқарган ҳукмларини ҳурмат қилишлари, ўз нуқтаи назарларини аниқ ифодалашлари муҳим педагогик аҳамиятга эга [3:54]. Ахборотларни қайта ишлаш ўқувчилардан муаммони батафсил муҳокама қилиш, ўзаро қарама-қаршилик ва ҳайрихоҳликка асосланган далилларни танлаш ҳамда таснифлашни талаб қилади.

Баҳс-мунозарани самарали ташкил этишда ўқувчиларнинг ҳулқ-атворлари муҳим аҳамиятга эга. Бу эса муаммони ҳал қилишда ўқувчиларнинг алоҳида қизиқиш ва ҳис-ҳаёжон билан ёндашишларини талаб қилади. Ўқувчилар ўз нуқтаи назарларини эҳтиёткорлик билан, мазмунли, бир маромда баён этишлари муҳимдир.

Баҳс-мунозара жараёнида ўқувчининг шахсий фикри етакчи ўрин эгаллайди. Унда ҳар бир ўқувчининг шахсияти ва таянадиган қадриятлари ўз ифодасини топади. Чунки ўқувчининг фикрларида унинг нуқтаи назари, ҳаётий қарашлари акс этади. Ўқувчининг фикр-мулоҳазалари билан ҳисоблашиш, уни ҳурмат қилиш таълим жараёнига инсонпарварона ёндашувнинг асосий белгисидир [2:57].

Баҳс-мунозара жараёнида ўқувчининг ҳулқ-атвори ва маънавий қиёфаси муҳим ўрин эгаллайди. Ўқувчилар ўзларининг шахсий тажрибалари, нуқтаи назарларига таянган ҳолда жамият аъзоларининг тажрибалари, қарашларини таҳлил қиладилар ва қўйилган муаммога ечим излайдилар. Улар ўзларининг шахсий қарашлари доирасида бир қатор ахлоқий меъёрларга асосланадилар. Ўқувчининг шахсий тажрибаси унинг фаолияти ва нуқтаи назарларида намоён бўлади. Ўқувчининг ҳар қандай фаолияти унинг шахсияти билан боғлиқ ҳолда амалга ошади. Баҳс-мунозара жараёнида далилларнинг ҳаққонийлигини таъминлаш ниҳоятда зарурдир. Бу далилларга ўқувчилар тўғридан-тўғри ёки билвосита

алоқадор бўладилар. Агар мунозара жараёни ҳаётий, ҳаққоний далилларга бой бўлса, у ўқувчиларнинг тараққиёти, мустақиллигини таъминлай олади. Ўқувчиларнинг ҳамжиҳатлиги ва ҳамкорлигини таъминлашда ўз фикри учун кураша олиш, нуқтаи назарларини қатъийлик билан илгари суриш алоҳида ўрин эгаллайди. Бунинг учун ўқувчиларнинг тўплаган маънавий қадриятларини бир-бирларига узатишлари, одатларнинг шаклланиши, ҳаётий меъёрлар, урф-одатлар, ҳулқ-атвор кўринишлари, шахс ва ўқувчилар жамоасининг истиқболга йўналтирилган хатти-ҳаракатлари муҳим аҳамиятга эга.

Баҳс-мунозара жараёнида ўқувчилар ўз ҳаётий мақсадларини белгилаш, маънавий меъёрлар ва ҳулқ-атвор қоидаларини ўзлаштириш, қадриятли йўналишларни белгилаб олиш имкониятига эга бўладилар [4:102].

Баҳс-мунозара жараёнида ўқувчилар ўз изланишларининг ҳаққонийлиги, одилона амалга оширилиши, фаолиятлари ва хатти-ҳаракатларининг тўғри йўналтирилишини таъминлашлари керак. Шундагина уларда ўз фикрлари ва ривожланиш даражаларини ташқаридан туриб кузатиш ва баҳолаш кўникмаси ҳосил бўлади.

Баҳс-мунозара жараёнида фикрлар барқарорлигини таъминлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда ўқувчининг танлов имкониятларини ривожлантириш ҳам ниҳоятда зарурдир. Ўқувчи шахсининг фаоллиги унинг танлов имкониятига эгаллиги билан бевосита боғлиқдир.

Фикрларнинг барқарорлиги ўқувчининг ижтимоий фаоллиги, ҳулқ-атворининг шаклланиши ҳамда шахсий тараққиётини таъминлайди. Барқарорлик ўқувчининг майллари билан ҳам боғлиқдир. У ўқувчининг ўз олдига қўйган мақсадларидан келиб чиқади. Чунки мақсад майлнинг муҳим таркибий қисмидир. У фақатгина фаолиятнинг натижаси эмас, балки шахс нимага интилаётганлигини белгиловчи ҳодиса ҳамдир.

Шундай қилиб, баҳс-мунозара инсон ҳаётининг барча соҳаларида мавжуд бўлиб, у шахснинг ижтимоий-маънавий фаолиятида муҳим ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам баҳс-мунозара ўқувчининг мукамал, яхлит шахс сифатида ривожланишини таъминлайди.

Адабиётлар

1. Бахтин М.М. К философии поступка. // Философия и социология науки и техники: Ежегодник. 1984 – 1985. –М.: 1986. –С. 82-160.
2. Колесникова И. А. Педагогический диалог. //Педагогическая реальность в зеркале междисциплинарной рефлексии. – СПб, 1999. –С. 219 – 228.
3. Рябцева С.Л. Диалог за партой. -М.: «Просвещение», 1989. –С. 96.
4. Сафарова Р.Г., Юсупова Ф.И. ва бошқ. Ўқувчиларда ўзаро дўстона муносабатларга асосланиб ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўникмаларини шакллантириш стратегияси. Монография. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2014. 12-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада баҳс-мунозара вазиятларини ташкил этишнинг педагогик хусусиятлари, бу жараёнда ўқитувчининг тутган ўрнининг аҳамияти очиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о педагогических особенностях организации дискуссии-спора и определяется место и роль преподавателя в этом процессе.

SUMMARY

The article is devoted to the issues of pedagogical peculiarities of organizing discussions and debates and the role of the teacher in this process.

ЎСМИРЛАР ОРАСИДА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Е.К.Алламбергенов – ассистент ўқитувчи

Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: ўсмир, ҳуқуқбузарлик, тарбияси оғир болалар, ҳуқуқий тарбия, ҳуқуқий таълим, ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш механизмлари.

Ключевые слова: подросток, правонарушение, трудновоспитуемые дети, правовое воспитание, правовое образование, предотвращение правонарушений, государственная политика для молодежи, механизмы предотвращения правонарушений.

Key words: teenager, violation of law, difficult children, law upbringing, law education, prevention of law violation, state youth policy, mechanisms of prevention of law violation.

Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий умумбашарий қадриятларни ўзлаштириш орқали сиёсатида миллий ўзлиқни англаш, миллий ва шахс билан жамият ўртасида уйғунликни вужудга